

Terapi eller rit

Kulturella aspekter på läkande

av

Anne-Christine Hornborg

Abstrakt

I denna artikel beskrivs hur de kanadensiska mi'kmaqindianerna bearbetar problem som härstammar från tiden i Shubenacadie Residential School. Fastän den stora internatskolan idag är nedlagd fortsätter den att sätta spår i de moderna reservatsbornas liv. Artikelmaterialen hämtas bland annat från ett fältarbete (2000) på ön Cape Breton, Nova Scotia. För att det kanadensiska majoritetssamhället ska finna verkningsfulla terapiformer idag i syfte att lindra mi'kmaqs smärta, krävs en djupare förståelse av vad ett kulturellt trauma innebär och en lyhörddhet för hur mi'kmaq själva talar om upplevelserna från skoltiden.

Under mina fältarbeten 1992-1993, 1996 och 2000 hos kanadensiska mi'kmaqindianer återkom mina vänner ofta till ett samtalsämne: internatskolan i Shubenacadie (*Shubenacadie Residential School*) och de spår som tiden på denna för dem förhatliga institution har satt och fortfarande sätter i deras vardagsliv. De var måna om att jag noterade det som sades och några av dem bad mig uttryckligen att publicera anteckningarna i en artikel. Denna text blir därför ett försök att återge en av många berättelser och hämtas från mitt fältarbete 2000 på ön Cape Breton, Nova Scotia.¹ Flera försök att reparera denna "kollektiva skuld" till mi'kmaq har gjorts från de kanadensiska myndigheterna, men om majoritetssamhället inte till fullo kan förstå det kulturella trauma² som många mi'kmaq fick genomlida i Shubenacadies internatskola, kan man idag hamna i en återvändsgränd i försöken att hitta rätt behandlingsform och inställning till ett fortlöpande problem på reservaten.

Min intervju med några mi'kmaq visar mycket tydligt hur de själva ser på de svårigheter gruppen fortfarande har att brottas med sedan skoltiden. I detta samtal tydliggörs vad ett kulturellt

---

¹ Jag vill här tacka Uno Otterstedts fond för bidrag till min fältresa 2000.

² Kulturellt trauma är ett begrepp som utvecklats av Ron Eyerman (2001). Han har tillämpat sin teori om kulturellt trauma på hur den afro-amerikanska identiteten har formats. Traumat är ett kollektivt minne (i detta fall från slaveriet), en känsla som är starkt grundad i en persons självkänsla.

trauma innebär, samt mi'kmaq relation till terapi och helande och olika uppfattningar om vad som utgör en persons själv. Vilka skillnader finns mellan två olika sätt (det västerländska och mi'kmaqssamhällets) att behandla traumatiska minnen och hur definierar vi dessa olikheter? Det kan vara avgörande att vara medveten om att det finns andra behandlingssätt, speciellt när majoritetssamhället vill använda sig av sina metoder i ett försök att behandla mi'kmaq trauma. Jag inleder först med en kort beskrivning av Shubenacadies Residential School, innan jag presenterar och kommenterar min intervju från 2000.

“Jag förlorade mitt språk”

När Mi'kmaq förlorade kampen om sitt land mot engelsmännen i slutet av 1700-talet påbörjade briter en mycket medveten ackulturation av de tidigare ägarna till landet. Allmän skolplikt för mi'kmaq barn infördes 1920, och bidrag till familjer kunde hållas inne om inte barnen kom till skolan. Det mest effektiva sättet att anpassa inte bara mi'kmaq yngsta utan även andra indianbarn i hela Nordamerika till det nya samhället var uppförandet av internatskolor, så kallade *residential schools*. En av dessa byggdes i Shubenacadie, Nova Scotia, där ett par tusen unga mi'kmaq skulle komma att “tvättas vita” under åren 1929-1967.³ Skolan styrdes av en religiös organisation, “Sisters of Charity” med en katolsk präst som rektor.⁴

Mi'kmaqkvinnan Isabelle Knockwood har i *Out of the Depths*⁵ beskrivit sin erfarenheter som elev på skolan. Hon och några av hennes syskon kom dit i september 1936. De hade svårt att anpassa sig till helt annorlunda förhållanden än de som rådde hemma på reservaten; till exempel blev de strängt förbjudna att tala mi'kmaqspråket. Som för många andra mi'kmaq barn blev kontakterna med föräldrarna sporadiska: dels på grund av avståndet till hemmen, dels för att rektorn var mycket sparsam med att ge permissioner. Det fanns barn som under hela skoltiden enbart träffade sina föräldrar under de stora helgerna. Den intima relation som under uppväxtåren utvecklades mellan barn och föräldrar ersattes av klassrumsdisciplin, och bandet med mi'kmaqssamhället och den anda av gemenskap som rådde på reservaten bröts.

Knockwood var till en början tämligen positiv till skolan, men hennes förhoppning om en bra utbildning grusades snart och ersattes med förtvivlan. För de flesta av eleverna blev skolan inte heller någon inkörsport till majoritetssamhället. Då de inte fick arbeten efter utbildningsperiodens slut och därför inte heller såg någon lysande framtid gå dem till mötes, kände de sig lurade på sin barndom och förlorade i ett ingenmansland. Denna besvikelse kan vara en förklaring till att

---

³ Prins 1996: 185.

⁴ *Atlantic Insight* feb. 1988: 21. Rektorn och nunnorna kom från Roman Catholic Ecclesiastical Authorities i Halifax (*New Maritimes* mars/april 1992: 8).

⁵ Titeln är hämtad från en bön barnen var tvungna att lära sig i skolan: “Out of the depths I have cried unto thee O Lord. Lord hear my voice.” (Knockwood 1992: 101). Jmf. *Micmac News* Aug. 1992, s. 12 och Joe (1996: 48), som också tillbringade sin skoltid i Shubenacadie Residential school.

mi'kmaq-samhället i ett kanadensiskt uppslagsverk från 1958 omtalas som "a depressed white community".⁶

Shubenacadies internatskola blev med tiden en symbol för kolonialt förtryck och ett kulturellt trauma som än idag berör mi'kmaq och deras självuppfattning. Referenser till institutionen hittas i alla kontexter: poesi, politiska tal och som förklaring till individers beteende ("Shubie, you know"). Murdena Marshall, f.d. forskare vid Mi'kmaq Studies, University College of Cape Breton, skriver 1991:

When an identity crisis is experienced by an individual, his spiritual, mental and physical well-being is bombarded with feelings of doubt, anxiety, confusion and uselessness. ... as a result of our loss of identity, Mi'kmaq are more apt to experience psychological illness.⁷

Det är inte så mycket omarbetandet av den traditionella mi'kmaqidentiteten som besvärar många mi'kmaq utan att de måste leva med olika upplevelser av identiteter: en mer präglad av reservatslivets vara och en som har tränats och efterfrågats av majoritetssamhället. Eftersom de två upplevelserna att vara i världen radikalt skiljer sig åt skapas mi'kmaqs självuppfattning i brytningen mellan olika maktrelationer, där några känns mer invaderande än andra i identitetsskapandet. Känslan av alienation hos dagens mi'kmaq finns därför inte bara i förhållande till det kanadensiska storsamhället utan skär även genom mi'kmaqsjälvet, vilket medför att detta blir främmande till och med för individen själv. Omskolningen i internatskolan gällde nämligen inte bara det mer intellektuella sättet att vara (ett nytt språk, lära sig läsa och skriva) utan den innefattade även en kroppslig omdaning. Kroppen blev ett fält för nya kulturella utmaningar där olika habitus politiskt spelades ut mot varandra. Mi'kmaqpoeten Rita Joes dikt visar tydligt på hur denna tudelning och maktspel kan verka inom individen:

I lost my talk
The talk you took away
When I was a little girl
At Shubenacadie school
You snatch it away:
I speak like you

I think like you
I create like you
The scrambled ballad, about my word.
Two ways I talk
Both ways I say,
Your way is more powerful...⁸

---

⁶ *Encyclopedia Canadiana: The Encyclopedia of Canada*. 1958.

⁷ M. Marshall 1991: 19.

⁸ Joe 1996: 55.

Röster från reservaten

Vi befinner oss i Whycocomaghreservatet, Cape Breton Island 2000 och jag diskuterar barns skolupplevelser med några mi'kmaqföräldrar och hur de har valt att lösa de problem som uppstår mellan skolan och barnen. Det dröjer inte länge förrän några av föräldrarna tar upp Shubenacadies internatskola:

(M)⁹: Vi måste gå bakåt i tiden. Vi har upplevt mycket våldsamma strukturer som har sin grund i residential school på 1960-talet, och fortfarande på 1970-talet fanns mycket våld, det var mycket plågsamt. Nu först på 2000-talet kan jag uppleva att barnen vågar argumentera för sin rätt, utan att våld kommer in i bilden och behöver vara en del av oenighet – jag kan tycka annorlunda än du men ändå älska dig – den sortens filosofi måste in i skolans värld och den verkar fungera så idag. Jag har sett det, för att dessa ungdomar är inte så våldsamma längre. Människor verkar ha börjat förstå detta; var inte rädd för att säga din åsikt, men bli inte våldsam, bli inte fysisk. Du kan uttrycka din åsikt oavsett om människor håller med dig eller ej, det är din rättighet.

(Jag nämner Isabelle Knockwoods bok och hennes upplevelser av internatskolan.)

(M): Det finns olika reaktioner hos olika individer, du måste tala med individen för att få veta hur de reagerar. Jag vet att det var många som skadades av tiden i internatskolan och de var unga, låt oss säga tio-elva år. När de blev vuxna bar de fortfarande våndan inom sig. De kunde inte bli av med sin smärta och de blev föräldrar, de blev föräldrar till en ny generation men de fortsatte att släppa lös sin ilska och sitt våldsamma beteende. Och de drack för att glömma alla de fysiska och sexuella övergrepp de hade fått uppleva. Och barnen fick inte uppleva den förutsättningslösa kärlek som ska finnas inom familjer.

Vi går nu fram ytterligare ett decennium, till 1980-talet. Barn kom till mig och sa: "Vad är det för fel på våra föräldrar?" Det var de som ifrågasatte sina föräldrar: "Vad är det för fel på vår pappa? Varför är han full hela tiden? Varför kan vi inte tala med honom? Det är vår pappa; det är meningen att vi ska älska honom, men varför kan han inte älska oss? Varför jagar han alltid bort oss?"

Och föräldrar splittrades, så idag möts vi av splittrade familjer där det finns både alkoholism och övergrepp av olika slag och det finns så mycket smärta, och det finns så mycket tyst och outtalad smärta i hela mi'kmaqsamhället. Och hur hanterar vi all denna smärta? Jag kan inte ta bort din smärta, eftersom du har förlorat dina mest kära. Jag kan förstå smärtan, försöka förstå varför allt detta händer.

Så, om alkohol är en produkt av det verkliga problemet, låt oss då flytta fokus till detta problem, låt oss gå tillbaka och se hur allt detta började, varför mi'kmaq reagerar som de gör. Jag har talat med en hel del människor som varit på residential school och många av dem har gråtit framför mig i detta rum... Det finns ingen tillit, för att dessa människor har förlorat all sin tillit till auktoriteter. Vem ska göra något och vem ska ta bort den smärta människor genomlever?

(I): Men det har väl varit ceremonier, healing?

(M): Vi har vänt oss till the Royal Commission of Aboriginal people, och efter deras undersökningar förde vi upp problemet i en större kontext och vi använde oss av alla de 500 eller 800

---

⁹ Jag återger här den intervjuade mi'kmaq som (M) och mig själv som intervjuare (I).

rekommendationer som blev resultatet av Royal Commission. Men hur ska 800 rekommendationer kunna iscensättas när det inte ens går med 82 eller 88? Det jag försöker säga är att frågan är så komplex, så var börjar du att försöka hela dig själv?

(I): Har det givits någon terapi eller psykoanalys?

(M): Vad är psykoanalys?

(Jag förklarar vad psykoanalys är och tillägger: det verkar som om det mesta ni gör sker på en gemensam basis, ni går tillbaka till roten av problemet, ni tittar på föräldragenerationens upplevelser och försöker förstå varför de handlar på det sätt de gör.)

(M): Låt mig spela djävulens advokat. Låt oss säga att jag har varit på internatskolan. **(I):** Var du där?

(M): Nej, detta är bara ett exempel. Jag kommer från residential school, jag blev utsatt för sexuella, fysiska och psykologiska övergrepp. Nu säger du att det finns den här psykoanalysen, du säger att det är psykoanalys att säga att han är skadad i hjärnan och du säger att han måste vara skadad. Men det är inget fel på mig. (Jag spelar djävulens advokat, OK?) Du säger att det är något fel på mig, men det är det inte. "Jag är inte galen, varför ska jag bara göras till ett offer?" Varför kan de inte höra mig säga "Jag var utsatt för övergrepp" och acceptera det. Istället säger det att det är något fel på mig.

Kom ihåg att vi lever i två helt skilda världar. Jag vet att du är en akademiker och jag känner till vad du arbetar med, det är klart att du använder dig av ord som psykoanalys för det är ett accepterat begrepp inom din värld, så naturligtvis använder du dig av ett begrepp som finns i din tankevärld. Men jag har aldrig varit inne i den världen: jag är ingen akademiker alls. Jag har bara sex års grundskola, det är allt. Du använder ordet "psycho", du ska vara försiktig med att använda sådana ord när du rör dig med människorna här, för att det är just i liknande situationer som alla ämnesområden gör sina misstag. Alla använder sina specialord och termer. Det liknar ett ord du använde dig av tidigare som jag inte förstod och som därför gav upphov till missförstånd mellan oss.

(I): Men du använder också dina specialord....

(M): Ja, och vissa av dem skulle även vara svåra att förstå av mina vänner här. Kommer du ihåg när N.N. och N.N. var här? Jag använde ord de inte förstod.

(I): Tog de illa upp?

(M): Nej, men det var därför de satt så tysta, de lyssnade på den terminologin vi använde. Och de skulle gärna velat dela vår diskussion men de ville vara försiktiga eftersom de saknade utbildning och termer och därför var det begränsat vad de kunde säga. Och vi ville heller inte göra stort väsen av det, för då kunde det verka som om vi är bättre än de, det är också en del i varför han inte ville ta dig i hand och hälsa, det är en del av att ha blivit förorättad, det är en del av psykoanalysen du förde på tal. Han är en överlevare från internatskolan. Du har ingen aning om vad dessa människor känner och vad de har varit med om eller om de vill avslöja något om detta, för de kan säga – och detta har jag hört förut – "Ta mig inte tillbaka dit, ta mig inte tillbaka, jag kommer att förlora kontrollen." Den kvinnan som var med skulle kunna säga: "Jag kommer att kissa ner mig bokstavligen."

(I) Jag återkommer igen till psykoanalysen och terapi: Om du en gång talat ut om problemen och på så sätt fått dem ur sig så kan du bli fri.

(M): Men vi kan inte stanna på den nivån, vi kan inte bara hjälpa en person att komma till detta tillstånd, vi måste hjälpa honom eller henne att återvinna förtroende för samhället. Detta är mitt mål för

mi'kmaqnationen, först att lyssna, att förstå deras problem, vad problemet är utifrån mitt sätt att analysera. Några som verkligen lyckats med sin healing tycker jag har varit Alcoholics Anonymous och det enda sättet på vilket metoden var effektiv var att den arbetade anonymt. Ingen behövde använda sitt namn eller bli dömd... sjukhuset är sista utvägen för oss, först talar du med en vän. Som den kristna tron säger: Jag kan bara bära ett kors tills jag vacklar, då behöver jag dig för att plocka upp det för att inte krossas och för att hjälpa mig åtminstone tills jag återfått styrkan att bära det själv igen.

Att förlora aktörsskap – kulturella, kroppsliga övergrepp

“Consciousness is in the first place not a matter of ‘I think that’ but of ‘I can’,” säger Merleau-Ponty.¹⁰ En förlust av aktörsskap, skulle enligt detta påstående, vara ett grundläggande övergrepp på vår upplevelse av identitet och självkänsla.¹¹ En förlust av aktörsskap behöver nödvändigtvis inte innebära en individuell, fysisk skada; det kan också vara tvånget att leva under hegemoniska strukturer som fråntar individer möjligheten att känna frihet och att ha kontroll över sitt vardagsliv.

Koloniseringen innebar inte bara en förlust av landet och möjligheten till försörjning för mi'kmaq, den innebar också begränsningar i deras frihet och möjligheter att utöva sina traditioner. På internatskolan blev inte bara deras själar utan även kroppen föremål för en inskolning till det brittiska sättet att vara. Från och med nu skulle mi'kmaq anpassa sig till andra habitus. Det nya sättet att vara i världen var inte bara en upplevelse av mentalt förtryck, det var simultant en upplevelse av kroppslig alienation. Även om det är svårt att ändra värden och idéer verkar det som om en förändring av det kroppsliga varat är en än större invasion av individens själv.

En mi'kmaq som blir fysiskt sjuk uppsöker vanligtvis den moderna kanadensiska sjukvården. Men när det kommer till psykiska problem finns det en större misstro mot de västerländska terapiformerna. De anser att möjligheten till läkning med hjälp av moderna, sekulära terapimetoder är begränsade. Anledningen till det tycks vara det kanadensiska majoritetssamhällets oförmåga att inse hur viktigt det är för gruppen att hela mi'kmaqsmhället bör involveras i helandet; inklusive bruket av de traditionella helande riterna. Det finns en stark motvilja att individualisera problemen och man talar hellre om *Native spirituality*. Vad detta innebär är svårt att fånga i några ord, men vi kan inte lätt avfärda begreppet som en emisk¹² förklaring utan vi bör istället på allvar undersöka vad mi'kmaq här försöker förmedla om helande och läkning. När mi'kmaq Lottie Marshall i en uppsats beskriver ”Native depression” skiljer hon mellan andligt

---

¹⁰ Merleau-Ponty 1962: 137.

¹¹ Se Giddens strukturationsteori 1984.

¹² Diskussionen om “emic” och “etic” som förklaringsmodeller har idag kritiserats, eftersom forskaren som skulle företräda ett “etic perspective” också är situerad i en kontext och därför färgade av sin kulturella modell.

lidande och andra former av depression: "For this form of illness, there are no pills or professional help for the depressed Indian."¹³

Kulturellt trauma – andlighet och healing

När mi'kmaq under 1970-talet revitaliserade sina traditioner, blev riter ett viktigt medel i denna process. Detta medförde att man inte bara närmade sig traditionerna idémässigt utan även genom deltagandet fick en kroppslig återupprättelse. Det kan i detta sammanhang vara lämpligt att ställa frågan om vad det är i riterna som möjliggör för individer att återfå mening och välbefinnande i livet?

Meredith McGuire föredrar att tala om en "mindful body" och "then spiritual responses may be simultaneously part of the mindful-body responses to pain and illness. Thus, we can better understand the impact of religion on the body itself, not just on ideas about the body."¹⁴ I riter används kroppen som ett redskap och i mi'kmaqs fall, som fortfarande plågas av det kulturella trauma de varit med om, kan olika kroppsliga sätt att vara prövas och förhandlas fram, till individens fördel. Mi'kmaq talar ofta om att andlighet innefattar kropp, tanke och ande och riten verkar tilltala alla dessa nivåer samtidigt.¹⁵ Riterna återspeglar inte passivt eller symboliserar samhällsstrukturer, istället förhandlar de med dessa för att omarbeta den levda världen för individen.¹⁶ Nutida forskning pekar klart och tydligt på ritualen som en kreativ process.¹⁷ McGuire menar att när kroppsliga metaforer och symboler involveras i ritualen kan den sjuka personen uppleva en kroppslig och tankemässig förvandling av självuppfattningen, som i kulturella termer beskrivs som "healing."¹⁸

Det verkar därför som om revitaliseringen av de traditionella riterna har varit ett effektivt sätt att såväl omarbeta tragiska upplevelser som att få kroppen att korrespondera med den nya självuppfattningen. Att röra kroppen på ett stolt sätt i en rit är en existentiell upplevelse och ritualiseringen blir ett sätt att förkroppsliga inläringen. Riten verkar då som ett slags försonande medicin¹⁹ eftersom den öppnar upp möjligheter att göra sig av med destruktiva mönster som medvetet eller omedvetet finns lagrade i kroppen. Denna omarbetning av både kropp och själ får i riten också en yttre bekräftelse, eftersom den sker i en social kontext.²⁰

---

¹³ L. Marshall 1991: 70.

¹⁴ McGuire 1990: 285, se också McGuire 1996.

¹⁵ Jfr. Boddy (2002: 405), som har undersökt besatthet (*zar*) hos hofriyatikvinnor i Norra Sudan: "For the *zar* in Hofriyat is a holistic phenomenon; it penetrates every facet of human existence. Consequently it defies analytic reduction to a single constituent dimension, psychological, medical, or social, with which members of Western cultures might feel more at home." Se också McGuire 1996: 101 och Crapanzano 1977: 11.

¹⁶ Bell 1997: 80ff., Comaroff & Comaroff 1993: xxi ff.

¹⁷ För en mer noggrann undersökning om ritual och healing i mi'kmaqsamhället, se Hornborg 2005.

¹⁸ McGuire 1996: 108.

¹⁹ Salomonsen 2003: 22, se också Bell 1997: 81.

²⁰ Se också McGuire 1996: 109ff.

Reflektioner

Det är tydligt att residential school har haft ett mycket stort inflytande på mi'kmaqsamhället och än idag påverkar upplevelserna i reservatsbornas liv. Skolans elever har nu själva blivit föräldrar men, som intervjun ovan visar, skolans inflytande har gjort att de fått problem med sitt föräldraskap. Dels har de sitt eget lidande att bära, dels har de inte fått lära sig vad föräldraskapet innebär, eftersom relationen föräldrar-barn är något som kontinuerligt skapas och upplevs i samspel med varandra, vilket är svårt att ersätta med klassrumsnärvaron. Det finns också hos dagens mi'kmaq en stor motvilja att individualisera de problem som uppstod ur erfarenheter från internatskolan och de ser hela problematiken som ett kulturellt trauma, vilket kräver hela mi'kmaqsamhällets närvaro i behandlingen. Oviljan att använda sig av en västerländsk terapiform kan vara att den inte för en mi'kmaq känns som ett relevant sätt att bearbeta sina erfarenheter. Att tillskriva individen problemet ses bland många som fel, då ett kulturellt trauma inte främst ska hanteras på individnivå. Lösningen måste inkludera mi'kmaqsamhället, eftersom reservatsborna föredrar att involvera vänner och närsamhället i sin healing. Personer, utsatta för kulturella trauman, ska inte enligt mi'kmaq isoleras i individuella terapisessioner. Dessutom är minnena för många mi'kmaq så smärtsamma att de inte orkar ta upp dem till ytan igen. Men om de gör det, och om de orkar tala om dem, så måste det finnas en beredskap i majoritetssamhället att verkligen lyssna till vad de har att säga. Att påtvinga dem nya strukturer för att anpassa dem till dominerande modeller som de inte känner sig hemma i, riskerar att ytterligare förvärra alienationen.

Docent Anne-Christine Hornborg innehar en forskarassistent i det interdisciplinära ämnet *Ritual Studies* vid den Religionshistoriska avdelningen vid Lunds universitet. Hon utförde fältarbete hos de kanadensiska mi'kmaqindianerna på ön Cape Breton, Nova Scotia 1992-1993, 1996 och 2000, vilket 2001 resulterade i avhandlingen *A Landscape of Left-Overs: Changing Conceptions of Place and Environment among Mi'kmaq Indians of Eastern Canada*. Hon har också fältforskat på Tonga 1998, 2001 och i Peru 2004.
E-post: Anne-Christine.Hornborg@teol.lu.se

Referenser

- Bell, Catherine 1997. *Ritual Perspectives and Dimensions*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Boddy, Janice 1988 [2002]. "Spirits and Selves in Northern Sudan". Sid. 398-418 i Michael Lambek (red.) *A Reader in the Anthropology of Religion*. Oxford: Blackwell.
- Comaroff, John & Jean Comaroff (red.). 1993. *Modernity and its Malcontents: Ritual and Power in Postcolonial Africa*. Chicago: University of Chicago Press.
- Crapanzano, Vincent 1977. "Introduction". Sid 1-39 i Vincent Crapanzano & Vivian Garrison (red.) *Case Studies in Spirit Possession*. New York: John Wiley.
- Encyclopedia Canadiana: The Encyclopedia of Canada*. 1958. Ottawa: The Canadiana Company Limited.
- Eyerman, Ron 2001. *Cultural Trauma: Slavery and the Formation of African Identity*. Cambridge University Press.
- Giddens, Anthony 1984. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Berkeley: University of California.
- Hornborg, Anne-Christine 2001. *A Landscape of Left-Overs: Changing Conceptions of Place and Environment among Mi'kmaq Indians of Eastern Canada*. Lund Studies in History of Religions vol. 14. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- . 2005. "Eloquent Bodies: Rituals in the Context of Alleviating Suffering". Sid. 356-394 i *Numen* 52:3.
- Inglis, Stephanie, Joy Manette & Stacey Sulewski (red.) 1991. *Paqtatek*. Nova Scotia: Garamond Press.
- Joe, Rita 1996. *Song of Rita Joe. Autobiography of a Mi'kmaq Poet*. Charlottetown, P. E. I.: Ragweed Press.
- Knockwood, Isabelle 1992. *Out of the Depths: The Experience of Mi'kmaw Children at the Indian Residential School at Schubacadie, Nova Scotia*. Nova Scotia: Roseway Publishing.
- Kovach, Judith 2002. "The Body as the Ground of Religion, Science, and Self". Sid. 941-961 i *Zygon*, vol. 37: 4.
- Marshall, Lottie 1991. "Native Depression". Sid 64-71 i Stephanie Inglis, Joy Manette & Stacey Sulewski (red.) *Paqtatek*. Nova Scotia: Garamond Press.
- Marshall, Murdena 1991. "Introduction." Sid. 17-19 i Stephanie Inglis, Joy Manette & Stacey Sulewski (red.) *Paqtatek*. Nova Scotia: Garamond Press.
- McGuire, Meredith 1990. "Religion and the body: Rematerialization the Human Body in the Social Sciences of Religion". Sid 283-296 i *Journal for the Scientific Study of Religion* 29: 3.
- . 1996. "Religion and Healing the Mind/Body/Self." Sid. 101-116 i *Social Compass* 43: 1.
- Merleau-Ponty, Maurice 1962. *The Phenomenology of Perception* (Colin Smith översättning.) London: Routledge & Kegan Paul.

- Prins, Harald E. L. 1996. *The Mi'kmaq: Resistance, Accommodation, and Cultural Survival*. USA: Harcourt Brace & Company.
- Ralstone, Helen 1981. "Religions, public policy, and the education of Micmac Indians of Nova Scotia, 1605-1872". Sid. 470-498 i *The Canadian Review of Sociology and Anthropology*, 18: 4, nov.
- Salomonsen, Jone 2003. "The Ethno-Methodology of Ritual Invention in Contemporary Culture – Two Pagan and Christian Cases". Sid. 15-24 i *Journal of Ritual Studies* 17: 2.

Tidningar

Atlantic Insight

Micmac News

New Maritimes